

COVID-19 Pandemi Sürecinde Yenidoğanlarda Güvenli Maternal Bağlanma ve Emzirme

Safe Maternal Attachment and Breastfeeding in Newborns during the COVID-19 Pandemic Process

Gamzegül ALTAY¹, Duygu ARIKAN²

ÖZ

Çin’de başlayarak kısa sürede tüm dünyada etkisini gösteren COVID-19 etkeni her yaş dönemini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu süreçte COVID-19 pandemisi sebebiyle alınan tedbirler kapsamında uygulanan sosyal mesafe önlemleri özellikle yenidoğanlar ve anneleri için güvenli maternal bağlanma ve emzirme açısından güçlükler neden olmaktadır. Maternal bağlanma ve emzirme yenidoğan döneminde olumlu etkilerinin başladığı ve uzun vadede yetişkinlik döneminde de bu etkilerin devam ettiği çok önemli uygulamalardır. Erken dönemde başlatılan anne-bebek etkileşimi ile emzirme süreci de olumlu bir şekilde gerçekleşmektedir. Fakat pandemi sürecinden kaynaklı hem maternal bağlanma hem de emzirme sürecinde aksaklıklar yaşanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, Amerika Birleşik Devletleri Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi gibi uluslararası sağlık kuruluşları COVID-19 sürecinde emzirmenin kesintiye uğramamasını ve anne ile bebeğin bu süreçte birbirinden ayrılmaması gerektiğini belirtmektedir. Bu süreçte sağlık personellerinin güncel bilgilere doğru kaynaktan ulaşarak güvenli maternal bağlanmayı ve emzirmeyi sürdürmeleri önerilmektedir. Bu derlemede COVID-19 pandemi sürecinde yenidoğanlarda güvenli maternal bağlanma ve emzirme ilkeleri güncel kılavuzlar doğrultusunda incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Emzirme, Maternal Bağlanma, Yenidoğan.

ABSTRACT

The COVID-19 factor, which started in China and showed its effect all over the world in a short time, has negatively affected every age period. In this process, social distance measures implemented within the scope of the measures taken due to the COVID-19 pandemic cause difficulties in terms of secure maternal attachment and breastfeeding, especially for newborns and their mothers. Maternal attachment and breastfeeding are very important practices that have positive effects in the neonatal period and continue in adulthood in the long term. With the mother-infant interaction initiated in the early period, the breastfeeding process also takes place in a positive way. However, due to the pandemic process, there are disruptions in both maternal attachment and breastfeeding processes. International health organizations such as the World Health Organization, the United Nations International Children's Emergency Fund, Centers for Disease Control and Prevention state that breastfeeding should not be interrupted during the COVID-19 process and that the mother and baby should not be separated during this process. In this process, it is recommended that healthcare personnel maintain secure maternal attachment and breastfeeding by accessing up-to-date information from the right source. In this review, the principles of secure maternal attachment and breastfeeding in newborns during the COVID-19 pandemic were examined in line with current guidelines.

Keywords: COVID-19, Breastfeeding, Maternal Attachment, Newborn.

¹Öğr. Gör. Gamzegül ALTAY, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, gamzegualtay25@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4895-5338

²Prof. Dr. Duygu ARIKAN, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği, Atatürk Üniversitesi, Hemşirelik Fakültesi, darikan@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9451-8799

GİRİŞ

İlk vakanın Çin'in Wuhan şehrinde Aralık 2019 tarihinde ortaya çıkması ile karşılaştığımız COVID-19 hastalığı kısa sürede dünya çapında birçok insanın ölümüne neden olmuş ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) bu hastalığı pandemi olarak ilan etmiştir.¹ COVID-19 ile enfekte birçok çocuk hasta olduğu bildirilse de COVID-19 ile enfekte yenidoğanın sınırlı sayıda olduğu belirtilmektedir.^{2,3}

Pandemi sebebiyle alınan tedbirler sonucunda uygulanan sosyal mesafe önlemleri özellikle yenidoğanlar ve anneleri için maternal bağlanma ve emzirme açısından zorluklara neden olmaktadır.⁴ Enfekte bir anne ile bebeğini, doğum sonu dönemde çözülmesi gereken oldukça karmaşık problemler beklemektedir. Bunlar arasında anne ve bebeğin bu süreçte aynı odayı paylaşmaması ve emzirmenin güvenli bir şekilde sürdürülebilmesi yer almaktadır.⁵

Bağlanma, bir bireyin kendisi için önemli olan başka bireylere karşı hissettiği güçlü duygusal bağ olarak tanımlanmakta ve yenidoğan döneminde başlamaktadır.⁶ Özellikle yenidoğan döneminde geliştirilen ve bireylerin sonraki yaşamlarında sürdüreceği ilişkiler üzerinde etkili olan bağlanma kavramının, bu süreçte sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilememesi ömür boyu devam eden ciddi sorunlara neden olabilir.⁷ Doğum sonrası erken dönemde anne ve bebek arasındaki yakın temasın ilerleyen yaşlarda nörogelişimsel faydaları olduğu yapılan bilimsel çalışmalar ile kanıtlanmıştır.^{8,9} Erken dönemde anne-bebek etkileşiminin sağlanması ile süt üretiminin düzenlenmesinde gerekli olan oksitosin salınımı artar ve bebeğin anneyi daha etkili emmesiyle sonuçlanır.¹⁰ Emzirmenin desteklenmesi sürecinde anne ve bebeğin aynı odayı paylaşmalarının; maternal bağlanmayı, emzirme sıklığını ve anne sütü oranını artırdığı uygulanan çalışmalarla kanıtlanmıştır.^{11, 12} Maternal bağlanma ve emzirmenin yenidoğan ve anne üzerindeki tüm bu olumlu etkilerine rağmen yaşanan pandemi nedeniyle doğum sonrası süreç sağlıklı bir şekilde yürütülememektedir.

Bu derlemede; COVID-19 pandemi sürecinde doğum sonrası erken dönemin en önemli aşamalarından biri olan maternal bağlanma ve emzirmenin yenidoğanlara bulaş riski olmadan güvenli bir şekilde nasıl sürdürülebileceği hakkında kanıt temelli ve güncel bilgilerin sunulması amaçlanmıştır.

Yenidoğan ve COVID-19

COVID-19 etkeni olan SARS-CoV-2 virüsü tüm yaş gruplarında hastalığa neden olabilir. COVID-19 uluslararası verilere göre çocuklarda daha hafif seyretmektedir ve mortalitesi erişkinlere oranla çok daha düşüktür.¹³ Hastalığın semptomlarının şiddetli görüldüğü çocuklar daha çok bir yaş altında olmasına karşın, bu çocukların iyileşme oranlarının yetişkin bireylere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.¹⁴

DSÖ verilerine göre, tüm nedenlere bağlı ölüm oranları incelendiğinde bir yaş altı çocuk ölümlerinin %50'den fazlasının yenidoğan döneminde olduğu belirtilmektedir.¹⁵ Yenidoğan dönemi çocukluk dönemleri içinde en hassas olanıdır ve bu dönemde bebeklerin bağışıklık sistemleri tam olarak gelişmemiştir. Bu durum pandeminin ortaya çıktığı ilk günlerde COVID-19'un yenidoğanlarda nasıl seyredeceğini merak ve endişe konusu haline getirmiş, fakat süreç ilerlediğinde yenidoğanların korkulduğu kadar etkilenmediği görülmüştür.¹⁴ Uluslararası ilk veriler, bebeklerdeki enfeksiyonun %1-5 oranında ve asemptomatik olduğunu aynı zamanda yetişkinlere göre daha hafif bir hastalık seyri gösterdiğini ortaya koymuştur.¹⁶ Ülkemizde ise 115'i çocuk 2'si yenidoğan olmak üzere toplam 117 COVID-19 ile enfekte çocuk değerlendirilmiş ve mortalitenin olmadığı bildirilmiştir.¹⁷

Çin'de yapılan bir çalışmada COVID-19 pozitif annelerden doğan 6 yenidoğan bebek ve anneden amnion sıvısı, umbilikal kord kanı, nazofarenks sürüntüsü ve anne sütü örnekleri alınmış ve bu örneklerin hiçbirinde COVID-19 etkenine rastlanmadığı bildirilmiştir.¹⁸ Vertikal geçişi kanıtlayan bir çalışma olmadığı gibi annelerden bebeklere

dikey geçişi destekleyen güvenilir bir kanıt bildirilmemiştir.¹⁸

COVID-19 Pandemi Sürecinde Maternal Bağlanma

Maternal bağlanma, intrauterin dönemde başlayan ve doğum sonu dönem boyunca devam eden anne ve bebek arasında kurulan her iki tarafın da yüksek haz duyduğu benzersiz bir bağlanma türüdür.^{6, 19} Doğum sonrası erken dönemde geliştirilen maternal bağlanma, bireyin yaşamı boyunca sürdüreceği insan ilişkileri üzerinde oldukça etkili bir kavramdır.²⁰ Doğum sonu erken dönemde anne ve bebek arasındaki bağlanma sürecinin etkin ve güvenli bir şekilde başlatılması ile sadece bebeğin güven duygusunun gelişmesi desteklenmekle kalmayıp aynı zamanda annenin rolüne uyum sağlaması da kolaylaşır.⁶

Anne-bebek bağlanmasını kolaylaştırarak, doğum sonrası erken dönemde bağlanmayı etkileyen uygulamalar arasında, anne ile bebek arasında erken dönemde ten tene temasın sağlanması, kanguru yöntemi ve anne ile bebeğin doğum sonrasında aynı odayı paylaşmaları yer almaktadır.²¹ Fakat COVID-19 sürecinde enfekte ya da şüpheli olan annelerin bebekleri ile aynı odayı paylaşmaması, bebeğe olan bulaş riskini azaltmak için önerilmektedir, ancak bu durumun olumsuz sonuçlara neden olabileceği de unutulmamalıdır.²² Annenin bebeği ile aynı odada kalmaması ve bundan kaynaklı ihtiyaçlarına cevap verememesi ile ten tene temasın sağlanamaması anne için stresli bir süreçtir ve bu durumdan dolayı emzirme süreci de olumsuz etkilenmektedir. Annenin stresli olması durumunda bu bebeğe de yansiyabilir ve yenidoğanda da stres belirtileri gözlemlenebilir. Tüm bunların bağlanma üzerine olumsuz etkileri söz konusudur.²³

Anne-bebek bağlanma süreci kırılmalıdır ve bu süreçte meydana gelen bir ayrılık durumunda ilerleyen yıllarda nörogelişimsel engeller ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkabilir.²⁴ DSÖ, COVID-19 şüphesi olan veya tanı almış annelerin hastanede bakıma ihtiyacı olmadığı sürece bebeklerinden ayrılmaması gerektiğini ve bu süreçte rutin

bakım uygulamalarının yapılabileceğini belirtmiştir.²⁵ Amerika Birleşik Devletleri Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi (CDC) ise şüpheli veya COVID-19 tanılı anne ve bebeğinin aynı odayı paylaşıp paylaşmaması gerektiğine anne ve sağlık ekibinin beraber karar vermesi gerektiğini ve her anne ile bebeğinin bulunduğu durumun ayrı ayrı değerlendirilerek kişiye özel karar alınmasını önermektedir.²⁶ Karar verme aşamasında; anne ve bebeğin sağlık-hastalık süreci, annenin kronik bir hastalığının olup olmaması, bebeğin test sonucu, annenin emzirme konusundaki tutumu, klinik şartlar, annenin bebeği ile ayrılık durumuna bakış açısı ve anne-bebek ayrılığının ortaya çıkarabileceği diğer sonuçlar dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmalıdır.²³

Anne ve bebeğin ayrılması durumunda ise bebek sağlıklı bebeklerden ayrılarak izole edilmeli ve bakımını sağlayacak olan sağlık personeli koruyucu ekipman kullanılmalıdır.²³ Anne ve bebeğin ayrı kalması gerektiği düşünülmesine rağmen uygulanamazsa; anne emzirme ve rutin bakım uygulamaları esnasında maske kullanılmalı, bebeği ile temas etmeden önce ve beslenme esnasında el hijyenini sağlamalı, bakım sırasında maskeye ilaveten yüz maskesi kullanılmalı ve bakım ve emzirme saatleri dışında anne ile bebek arasında yaklaşık iki metre mesafe bulunmalıdır.²³

COVID-19 Pandemi Sürecinde Anne Sütü ve Emzirme

Anne sütü, yenidoğanlar için en uygun besin olarak tanımlanmaktadır.²⁷ DSÖ bebeklerin doğumdan sonraki ilk 30 dakika içerisinde emzirilmesini, ilk 6 ay sadece anne sütü ile beslenmesini, 24 ay ve sonrasında kadar tamamlayıcı besinler eklenerek emzirmeye devam edilmesini önermektedir.^{28, 29} Bu öneriler bebek sağlığını korumaktadır, çünkü anne sütünün yenidoğanları bakteriyel ve viral enfeksiyonlardan kaynaklı hastalık ve sakatlıklardan korumasının yanı sıra anne ve bebek sağlığı açısından da birçok faydasının olduğu bilinmektedir.²⁹

COVID-19'un emzirme yoluyla bulaştığı konusunda mevcut bir kanıt bulunmamakla

beraber bu veri sınırlı çalışmalara dayanmaktadır.^{26, 30} COVID-19 tanısı almış annelerle yapılan bir çalışmada, uygun hijyen ve izolasyon önlemleri ile yenidoğanların anneleriyle aynı odada kalmasının ve emzirilmesinin güvenli olduğu ve yenidoğanlarda COVID-19 etkenine rastlanmadığı belirlenmiştir.³¹ CDC ise COVID-19 tanılı annelerin sütünde virüs etkeninin bulunmadığını, fakat virüsle savaştıkları antikorların bulunduğunu bildirmiştir.²⁶ Fakat virüsün doğum sonu dönemde respiratuvar yol ile anneden yenidoğana geçip geçemeyeceği konusunda endişeler mevcuttur.³⁰

Bulaşıcı hastalıklar ile enfekte olma açısından bakıldığında; emzirmenin kontrendike olup olmama durumu göz önünde bulundurulmalıdır.¹ Bazı araştırmacılar pandemi dönemi boyunca riskli yenidoğanlara minimum 14 gün süre ile izolasyon uygulanmasını ve bu zaman içerisinde emzirmenin gerçekleştirilmemesi gerektiğini bildirmiştir.^{18, 32} Bazı araştırmacılar ise bu görüşü doğru bulmadıklarını belirterek anne sütünün başlı başına bir COVID-19 etkenine bulaş aracı olmadığı gibi bunun aksine yenidoğanı olası bir COVID-19 enfeksiyonundan koruyucu spesifik antikorlar içerdiğini bildirmiştir.³¹ Ayrıca, asemptomatik COVID-19 enfeksiyonu durumunda, bebeği annesinden rutin olarak ayırma uygulamasının, anne-bebek ilişkisini ve emzirmeyi olumsuz olarak etkileyeceği için uygun olmadığı bildirilmiştir.³³ Eğer annenin sağlığı doğrudan emzirmek için uygun değilse ve emzirme önerilmiyorsa, sağılan anne sütünün uygun koşullarda muhafaza edilerek kullanılabilmesi bildirilmiştir.^{1, 33}

Tablo 1’de yer alan COVID-19 şüpheli veya tanılı anne ile yenidoğanlar için uluslararası kılavuzlar incelendiğinde; şüpheli veya tanı alan annelerden doğan yenidoğanlar için emzirme desteklenmiştir.^{26, 34} Aynı zamanda DSÖ, UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu), Emzirme Tıbbi Akademisi gibi uluslararası sağlık örgütleri de bu süreçte uygun damlacık yolu izolasyon yöntemlerinin uygulanması

koşuluyla emzirmeyi önermişlerdir.^{25, 35, 36} DSÖ, salgınlar gibi beklenmedik ve olağanüstü durumların emzirmeyi aksatmak veya sonlandırmak için yeterli bir gerekçe olmadığını belirtmiştir.³⁷

DSÖ ve bazı uluslararası kuruluşların COVID-19 tanısı alan veya semptomları olan annelerin, koruyucu tedbirler sonrası bebeğini emzirmesinin mümkün olabileceği gibi bebeğe sağılmış süt verebileceğini de bildirmektedir. Annelerin emzirme esnasında alması gereken önlemler ile sütünü sağarak vermesi gereken durumlarda uyması gereken bazı kurallar aşağıda belirtilmiştir.^{26, 36, 37}

- Emzirme öncesinde el hijyeni sağlandıktan sonra, ağız ve burnu kapatacak biçimde cerrahi maske kullanılmalıdır.
- Bebeğe temas öncesi ve sonrasında eller su ve sabun ile 20 saniye boyunca yıkanmalıdır.
- Dokunulan tüm yüzeyler rutin bir şekilde dezenfektan kullanılarak temizlenmelidir.
- Pompa ile sütün sağıldığı durumlarda; kişiye ait göğüs pompası kullanılmalı ve rutin olarak temizlenmelidir.
- Sağma işlemi esnasında maske kullanılmalı, anne sütünü sağmadan önce ellerini su ve sabun ile yıkamalıdır.
- Anne sütü sağılarak verilecek ise COVID-19 enfeksiyonu açısından risk grubunda olmayan sağlıklı bir bakım verici tarafından bebeğe verilmelidir.^{26, 35}

COVID-19 Pandemi Sürecinde Maternal Bağlanma ve Emzirmeyi Desteklemede Sağlık Çalışanlarının Önemi

Postpartum dönemi, ebeveynlerin yeni rollerini öğrenmeye çalıştıkları, fizyolojik ve psikolojik değişikliklerin yaşandığı karmaşık bir süreçtir. Bu karmaşık süreç içerisinde başlatılacak olan bağlanma ilişkisinin gerçekleşmesinde anneden, bebekten ve diğer faktörlerden kaynaklı birtakım sorunlar olabilir.

Tablo 1. COVID-19 Şüpheli veya Tanılı Anne ile Yenidoğanlar İçin Kılavuzlar⁴

Yönerge	Doğum sonrası ayrılık	Anne COVID-19 Pozitif	COVID-19 tanılı anneden anne sütü	Yenidoğan COVID-19 pozitif	Yenidoğan COVID-19 negatif
Çin ¹⁸	Anne ile bebek ayrılır	Negatif olana kadar bebekten ayrılma	HAYIR	Karantinaya alınır	Rutin bakım
ABD ²⁶	Anne kabul ederse ve ayrı bir alan mevcutsa	Negatif olana kadar bebekten ayrılma (en az 14 gün)	EVET	Hastane veya evde en az 14 gün karantina	Rutin bakım
Avrupa Ülkeleri ³⁴	Anne ve bebeğin hastanede bakıma ihtiyaçları yoksa ayrılmaz	Anne damlacık yolu ile izolasyon önlemlerini alır ve ayrılık olmaz	EVET	Anneyle en az 14 gün hastanede veya evde karantina. (Maternal damlacık önlemleri)	Rutin bakım
Dünya Sağlık Örgütü ²⁵	HAYIR	Anne veya bebeğin hastanede bakıma ihtiyaçları olmadığı sürece ayrılık yok	EVET	Anneyle en az 14 gün hastanede veya evde karantina. (Maternal damlacık önlemleri)	Rutin bakım
Emzirme Tıbbi Akademisi ³⁵	HAYIR	Anne veya bebeğin hastanede bakıma ihtiyaçları olmadığı sürece ayrılık yok	EVET	Anneyle en az 14 gün hastanede veya evde karantina. (Maternal damlacık önlemleri)	Rutin bakım
UNICEF ³⁶	HAYIR	Anne veya bebeğin hastanede bakıma ihtiyaçları olmadığı sürece ayrılık yok	EVET	Anneyle en az 14 gün hastanede veya evde karantina. (Maternal damlacık önlemleri)	Rutin bakım
T.C. Sağlık Bakanlığı ³⁸	HAYIR	Annede klinik olarak hastalık semptomları varsa anne ile bebek ayrılır.	EVET	Asemptomatik anne ve bebekler birlikte izole edilir. (Maternal damlacık önlemleri)	Rutin bakım

COVID-19 pandemi süreci de bu faktörlerden biridir. Sağlık profesyonelleri güvenli maternal bağlanmanın oluşmasında ortaya çıkabilecek sorunları tanımlamalı ve çözüm aşamasında ailelere danışmanlık yapmalıdırlar.³⁹ Bu amaçla maternal bağlanmanın güvenli bir şekilde başlatılarak sürdürülmesi için kanıta dayalı uygulamalar

olan, bebek ve annenin aynı odayı paylaşması (rooming-in), bebeğin emzirilmesi (emzirme esnasında annenin bebeğini kucağına alarak göz teması kurması) ve annenin emzirme esnasında kendisini güvende ve rahat hissetmesinin sağlanmasında sağlık profesyonellerinin rolü son derece önemlidir.⁴⁰

Doğum sonrası erken dönemde başlayarak uygulanan ve bireylerin sonraki hayatlarının şekillenmesinde basit ve etkili bir uygulama olan maternal bağlanma ve emzirme, küresel bir salgın haline gelen COVID-19 enfeksiyonu sebebiyle kesintiye uğramakta ve aksamaktadır. Yenidoğan döneminde bakım veren sağlık profesyonelleri, COVID-

19 süreci nedeniyle hızla değişen sağlık sistemine adaptasyon sağlamaya çalışırken bir yandan da yenidoğan ve annenin desteklenmesindeki uygulamaları sürdürmek için çaba göstermektedir. Bu süreçte sağlık personellerinin güncel bilgilere doğru kaynaktan ulaşarak anne-bebek bağlanmasını sürdürmeleri büyük önem taşımaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

COVID-19 pandemi sürecinde maternal bağlanma ve emzirmenin güvenli bir şekilde sürdürülmesine ilişkin yayımlanan kılavuzlar ve literatürde yer alan güncel çalışma sonuçları ışığında hazırlanan bu derlemede aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- COVID-19 tanısı almış olan annelerin hastane ortamında bakıma ihtiyaçları yoksa, anne ve yenidoğan birbirinden ayrılmamalı ve maternal bağlanma desteklenmelidir.
- COVID-19 pandemi sürecinde şüpheli veya tanı almış olan annelerin, damlacık yolu ile izolasyon önlemlerini alarak bebeklerini emzirebilecekleri belirtilmiştir.

- Anneler ile sağlık çalışanları bebeğin emzirilmesi konusunda birlikte karar almalıdır.
- Emzirmek istemeyen annelerin bebeklerine anne sütü verilmesini desteklemek için sağlanmış anne sütü verilebilir.
- Maternal bağlanma ve emzirmenin yenidoğan dönemi ve bundan sonraki dönemler üzerine olan etkileri düşünüldüğünde annelerin bu konuda desteklenmesi ve teşvik edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Yang, N, Che, S, Zhang, J, Wang, X, Tang, Y, Wang, J. et al. (2020). "Breastfeeding of Infants Born To Mothers with COVID-19: A Rapid Review". *Annals of Translational Medicine*, 8 (10), 618.
2. Ma, X, Zhu, J. and Du, L. (2020). "Neonatal Management During the Coronavirus Disease (COVID-19) Outbreak: The Chinese Experience". *NeoReviews*, 21 (5), e293-e297.
3. Panahi, L, Amiri, M. and Pouy, S. (2020). "Clinical Characteristics of COVID-19 Infection in Newborns and Pediatrics: A Systematic Review". *Archives of Academic Emergency Medicine*, 8 (1), e50.
4. Tscherning, C, Sizun, J. and Kuhn, P. (2020). "Promoting Attachment between Parents and Neonates Despite the COVID-19 Pandemic". *Acta Paediatrica*, 109 (10), 1937-1943.
5. TJOD İstanbul Bülteni. (2020). "COVID-19 özel sayısı". Erişim adresi: index (tjodistanbul.org) (Erişim Tarihi: 02 Aralık 2020).
6. Nacar, E.H. ve Gökçaya, F. (2019). "Bağlanma ve Maternal Bağlanma Konusunda Bir Derleme". *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 1 (1), 50-56.
7. Meredith, P.J, Strong, J. and Feeney, J.A. (2007). "Adult Attachment Variables Predict Depression before and after Treatment for Chronic Pain". *European Journal of Pain*, 11 (2), 164-170.
8. Peters, K.L, Rosychuk, R.J, Henderson, L, Coté, J.J, Mc Pherson, C. and Tyebkhan, J.M. (2009). "Improvement of Short-and Long-Term Outcomes for Very Low Birth Weight Infants: Edmonton NIDCAP Trial". *Pediatrics*, 124 (4), 1009-20.
9. Charpak, N, Tessier, R, Ruiz, J.G, Hernandez, J.T, Uriza, F, Villegas, J. et al. (2017). "Twenty-year Follow-Up of Kangaroo Mother Care Versus Traditional Care". *Pediatrics*, 139 (1), e20162063.
10. Jaafar, S.H, Ho, J.J. and Lee, K.S. (2016). "Rooming-in for New Mother and Infant Versus Separate Care for Increasing The Duration of Breastfeeding". *The Cochrane Database of Systematic Reviews*, 26 (8), CD006641.
11. Blair, P.S. and Ball, H.L. (2004). "The Prevalence and Characteristics Associated with Parent-Infant Bed-Sharing in England". *Archives of Disease in Childhood*, 89 (12), 1106-1110.
12. Çınar, N, Sözeri, C, Dede, C. ve Cevahir, R. (2010). "Anne ve Bebeğin Aynı Odada Uyumasının Emzirmeye Etkisi". *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 235-241.
13. Dong, Y, Mo, X, Hu, Y, Qi, X, Jiang, F, Jiang, Z. and Tong, S. (2020). "Epidemiology of COVID-19 among Children in China". *Pediatrics*, 145 (6), e20200702.
14. Sinha, IP, Harwood, R, Semple, MG, Hawcutt, DB, Thursfield, R, Narayan, O. et al. (2020). "COVID-19 Infection in children". *The Lancet Respiratory Medicine*, 8 (5), 446-447.
15. World Health Organization. (2020). "Infant Mortality Rate (Deaths per 1000 Live Births)". Erişim adresi:

- [https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/infant-mortality-rate-\(deaths-per-1000-live-births\)](https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/infant-mortality-rate-(deaths-per-1000-live-births)). (Erişim tarihi: 03 Aralık 2020).
16. Ludvigsson, J.F. (2020). "Systematic review of COVID-19 in Children Shows Milder Cases and A Better Prognosis Than Adults". *Acta Paediatrica*, 109 (6), 1088-1095.
 17. Tezer, H. and Demirdağ, T. (2020). "Novel Coronavirus Disease (COVID-19) in Children". *Turkish Journal of Medical Sciences*, 50, 592-603.
 18. Chen, H, Guo, J, Wang, C, Luo, F, Yu, X, Zhang, W. et al. (2020). "Clinical Characteristics and Intrauterine Vertical Transmission Potential of COVID-19 Infection In Nine Pregnant Women: A Retrospective Review of Medical Records". *Lancet*, 395 (10226), 809-15.
 19. Ard, N.C. (2000). "Prenatal and Postnatal Attachment in Adolescent Mother". *Journal of Child and Family Nursing*, 3 (5), 313-325.
 20. Fraley, R.C. and Shaver, P.R. (2000). "Adult Romantic Attachment: Theoretical Developments, Emerging, Controversies and Unanswered Questions". *Review of General Psychology*, 4 (2), 132-154.
 21. Moore, E.R, Anderson, G.C. and Bergman, N. (2007). "Early Skin-To-Skin Contact for Mothers and Their Healthy Newborn Infants". *The Cochrane Database of Systematic Reviews*, (3), CD003519.
 22. Stuebe A. (2020). "Should Infants Be Separated from Mothers with COVID-19? First, Do No Harm". *Breastfeeding Medicine*, 15 (5), 351-352.
 23. Vincenzo, B. and Hughes, B. (2020). "Coronavirus disease 2019 (COVID-19): Pregnancy issues". Erişim adresi: <https://www.uptodate.com/contents/coronavirus-disease-2019-covid-19-pregnancy-issues-and-antenatal-care>. (Erişim tarihi: 09 Aralık 2020).
 24. López-Maestro, M, Sierra-Garcia, P, Diaz-Gonzalez, C, Torres-Valdivieso, M.J, Lora-Pablos, D, Ares-Segura, S. et al. (2017). "Quality of Attachment in Infants less than 1500g or less than 32 Weeks. Related Factors". *Early Human Development*, 104 (2017), 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.earlhumdev.2016.11.003>
 25. World Health Organization. (2020). "Coronavirus Disease (COVID-19) Pandemic". Erişim adresi: https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus2019?gclid=EAIaIQobChMlw77zqoys6QIVA7DtCh0icga6EAAYASAAEgICfD_BwE (Erişim tarihi: 09 Aralık 2020).
 26. Centers for Disease Control and Prevention (2020). "Coronavirus Disease (COVID-19) and Breastfeeding". Erişim adresi: <https://www.cdc.gov/breastfeeding/breastfeeding-special-circumstances/maternal-or-infant-illnesses/covid-19-and-breastfeeding.html> (Erişim tarihi: 06 Aralık 2020).
 27. World Health Organization. (2004). "Guiding Principles for Feeding Infants and Young Children During Emergencies". Erişim adresi: <https://www.who.int/nutrition/publications/emergencies/9241546069/en/> (Erişim tarihi: 06 Aralık 2020).
 28. WHO and United Nations Children's Fund. (2003). "Global Strategy for Infant and Young Child Feeding". Erişim adresi: <https://www.who.int/nutrition/publications/infantfeeding/9241562218/en/> (Erişim tarihi: 11 Aralık 2020).
 29. Yurtdaş, G, Çalık, G, Yalçın, T. ve Kaner, G. (2020). "COVID-19 Pandemi Sürecinde Anne Sütü ile Beslenmenin Önemi". *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 153-158.
 30. El-Gilany, A.H. (2020). "COVID-19 and Breastfeeding". *Asp Biomed Clin Case Rep*, 3 (2), 102-105.
 31. Salvatore, C.M, Han, J.Y, Acker, K.P, Tiwari, P, Jin, J, Brandler, M, Cangemi, C, Gordon, L, Parow, A, DiPace, J. and DeLaMora, P. (2020). "Neonatal Management and Outcomes during the COVID-19 Pandemic: an Observation Cohort Study". *The Lancet Child & Adolescent Health*, 4 (10), 721-727.
 32. Li, F, Feng, Z.C. and Shi, Y. (2020). "Proposal for Prevention and Control of The 2019 Novel Coronavirus Disease in Newborn Infants". *Archives of Disease in Childhood. Fetal and Neonatal Edition*, 105 (6), 683–684.
 33. Fernández-Carrasco, FJ, Vázquez-Lara, J.M, González-Mey, U, Gómez-Salgado, J, Parrón-Carreño, T. and Rodríguez-Díaz, L. (2020). "Coronavirus Covid-19 Infection and Breastfeeding: An Exploratory Review". *Revista Espanola de Salud Publica*, 94, e202005055.
 34. Davanzo, R, Moro, G, Sandri, F, Agosti, M, Moretti, C. and Mosca, F. (2020). "Breastfeeding and Coronavirus Disease-2019: Ad Interim Indications of the Italian Society of Neonatology Endorsed by the Union of European Neonatal & Perinatal Societies". *Maternal & Child Nutrition*, 16 (3), e13010.
 35. Academy of Breastfeeding Medicine. (2020). "ABM Statement on Coronavirus 2019 (COVID-19)". Erişim adresi: <https://www.bfmed.org/abm-statement-coronavirus> (Erişim tarihi: 06 Aralık 2020).
 36. United Nations International Children's Emergency Fund. (2020). "Coronavirus Disease (COVID-19): What Parents Should Know". Erişim adresi: <https://www.unicef.org/stories/novel-coronavirus-outbreak-what-parents-should-know> (Erişim tarihi: 06 Aralık 2020).
 37. World Health Organization. (2020). "Coronavirus Disease (COVID-19): Pregnancy and Childbirth". <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/coronavirus-disease-covid-19-pregnancy-and-childbirth> (Erişim tarihi: 06 Aralık 2020).
 38. T.C. Sağlık Bakanlığı (2021). "COVID-19 Çocuk Hasta Yönetimi ve Tedavi". Erişim adresi: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66342/cocuk-hasta-yonetimi-ve-tedavi.html> (Erişim tarihi: 30 Haziran 2021).
 39. Yıldızhan, E. (2017). "Bağlanma Teorisi ve Bağlanma Bozukluklarına Genel Bir Bakış". *Anatol Clin*, 22, 66-72.
 40. Köse, D, Çınar, N. ve Altınkaynak, S. (2013). "Yenidoğanın Anne ve Baba ile Bağlanma Süreci". *Sürekli Tıp Eğitim Dergisi*, 22 (6), 239-45.